

UDK 930.1:929 Sokolović M.

69:929 Sokolović M.

Pregledni rad

Review paper

Uroš Dakić

ZADUŽBINE ČLANOVA PORODICE SOKOLOVIĆ U OSMANSKOM CARSTVU, SA POSEBNIM OSVRTOM NA MEHMED-PAŠIN ODNOS PREMA SVOM POREKLU I PRVOBITNOJ RELIGIJI

Rad se bavi značajem Mehmed-paše Sokolovića i pripadnika njegove porodice posmatranim kroz viziju koju su oni delili i sprovodili svojim građevinskim poduhvatima. Cilj ovog rada je da ovu viziju predstavi lišenu svih romantičarskih tragova koji su i dalje prisutni u delima osmanističke historiografije na jezicima i prostoru bivše Jugoslavije i pri tom istakne značaj Mehmed-paše Sokolovića pre svega kao jednog velikog omanskog državnika. Navodne tvrdnje da je Mehmed-paša oživeo Pečku patrijaršiju, ili da je izgradio most na Drini usled svoje privrženosti kraju i narodu iz kojih je potekao, nemaju utemeljenje u istorijskim činjenicama. Sa druge strane je očigledno da su članovi uže i šire porodice Sokolović obeležili ove krajeve Bosne i Srbije, pa i Hrvatske i Mađarske, različitim tipovima javnih građevina, što je dobro poznato u historiografiji pisanoj na jezicima ovih država. Međutim, posmatranjem kulturnih i političkih delovanja članova ovog klana, uočava se da su one bile manifestacije jedne vizije čiji je kreator bio veliki vezir. Vizija Mehmed-paše je bilo jedno svetsko carstvo, multikonfesionalno ali sa islamom kao krunom, povezano mostovima i kanalima kojima prolaze vernici, trgovci, misije, ekspedicije i vojska, i koji će služiti uspostavljanju meke moći Osmanlija u čitavom islamskom svetu. Najveći projekti Mehmed-paše nisu izvođeni na Balkanu, već su to bili kanali Volga-Don, kanal kod Sueca i ekspedicija na Daleki Istok sa ciljem širenja meke moći i samo su političke i geopolitičke okolnosti mogle da ih zaustave ili preusmere.

Ključne reči: Mehmed-paša Sokolović, klan, Sokolovići, graditeljske aktivnosti, Osmansko carstvo, vizija

U 16. veku, naročito u njegovoj drugoj polovini, svet postaje scena različitih politika koje su ga počele povezivati u jednu globalnu celinu. U Evropi, Aziji, Africi i Amerikama u ovom periodu možemo primetiti kretanja koja su međusobno uslovljena i koja u sebe uvlače regionalne i lokalne aktere. Ovakva globalna politika svog pokretača ima u prekookeanskim ekspedicijama, razvoju trgovine, migracijama, kolonizaciji, verskim misijama, tehnološkom napretku... U istoj meri u kojoj možemo ustanoviti ove elemente kao osnovu globalizacije politike, takođe možemo krenuti obrnutim putem argumentacije - moćne politike su, finansirajući raznovrsne projekte, izvršile presudan uticaj na globalizaciju. Bilo kako bilo, svet u 16. veku postaje povezaniji, pri čemu, ujedno, dolazi i do ukрупnjavanja polarizacije. Regionalna polarizacija polako ustupa mesto traženju saveznika i resursa moći po čitavom globu. U takvom ambijentu, svaka svetska i regionalna sila se trudila, manje ili više uspešno, da prilagodi svoj mehanizam opstojavanja u novonastalom vremenu. Da li je, i kako je, globalna politika uticala na promenu političkog idioma Osmanskog carstva i, ako jeste, ko su bili nosioci ovih promena?

U Osmanskom carstvu su postojali pojedinci među nosiocima vlasti koji su bili svesni važnosti hvatanja koraka sa savremenim političkim, geo-političkim, društvenim, tehnološkim i kulturnim trendovima. Međutim, u drugoj polovini 16. veka oni nisu imali dovoljno moći da odnesu pobjedu nad konzervativnim i tradicionalnim krugovima. Stoga je Osmansko carstvo ostalo lišeno slobodarskih i progresivnih duhova, nastavivši da inertno drema u iluziji svoje svetske imperijalne nadmoći.

Ličnost koja je bila predvodnik progresivne struje u drugoj polovini 16. veka bio je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović (1505-1579). Radnje koje je ovaj veliki vezir preduzimao tokom svog dugog vezirovanja za vladavine trojice sultana (1566-1579) zarad očuvanja Osmanskog carstva i njegovog izvođenja na put svetske sile u novim okolnostima, jasno predstavljaju njegovu viziju o tome kakvu bi ulogu Osmansko carstvo trebalo da ima u ranom novom dobu. Ubistvo Mehmed-paše Sokolovića 1579. godine predstavlja pobjedu konzervativnih sila koje su se, zarad svojih interesa, grčevito borile da Osmansko carstvo sačuva tradicionalni sistem, koji ga je, zapravo, kočio. Upravo su ovakvi pojedinci najglasnije lamentovali za „starom slavom” i sistemom vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca (1520-1566), a odjek ovakvog narativa prožima i hronike Ibrahima Pečevije i Mustafe Alija. Ovom su se mišljenju priklanjali i neki moderni istoričari koji su u samim naslovima svojih istoriografija preciznim godinama ograničavali „zlatno doba” Osmanske imperije. (Inaldžik 2003) Međutim, novi svetski poredak je zahtevao nove mehanizme upravljanja državom i

„vrhunac” na kome se Carstvo nalazilo u Sulejmanovo doba se nije mogao permanentno održavati istim načinom unutrašnje uprave i spoljne politike oličene u skupim i neizvesnim ratovima i širenju već ionako ogromnih i teško kontrolisanih granica Carstva. Na neopravdanost naziva „zlatno doba” i žal za navodnim uređenim sistemom oličenim u ovom konstruktivnom istoričari su već ukazali. (Kafadar 1993) Iako je Sulejman Zakonodovac imao univerzalnu viziju Osmanskog carstva, ona je bila ograničena vremenom u kome je ovaj sultan vladao. Ta se vizija nije mogla sprovesti istim instrumentima tokom vladavine Murata III (1574-1595), kada je svet postao globalniji. Upravo je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović dobro shvatio novonastali globalni ambijent i način na koji mu se treba prilagoditi. U tome, zapravo, i leži sva veličina ovog velikog vezira poreklom iz Bosne.

Istoriografije koje pripadaju prostoru bivše jugoslovenske državne zajednice često previđaju značaj Mehmed-paše Sokolovića kao, pre svega, *velikog osmanskog državnika* koji je negovao viziju Osmanskog carstva kao svetske i za to vreme moderne sile i padaju u zamku romantičarskog i nacionalističkog manirizma. U tome im pomažu brojni tragovi materijalne i duhovne kulture koje su članovi porodice Sokolović ostavili na ovom prostoru - od čuvenog mosta na reci Drini do obnove Pečke patrijaršije. Međutim, vizija Mehmed-paše Sokolovića je kategorično isključivala favorizovanje bilo kakve etničke ili verske skupine (osim ako se nije radilo o islamu kao vladajućoj religiji). Ovaj rad će pokušati da demistifikuje delo i lik Mehmed-paše Sokolovića kao privrženika Bosni ili hrišćanskoj pravoslavnoj veri.

Iako je Mehmed-paša Sokolović jedna od ključnih ličnosti osmanske istorije, u literaturi mu je posvećena iznenađujuće mala pažnja, sve do skora.¹ Rođen u selu Sokolovići, pokraj mesta Rudo u istočnoj Bosni, on je kao dete devširme (tur. *devşirme*) odveden najpre u Jedrene, a zatim u Istanbul, gde je školovan na sultanovom dvoru i gde se uzdigao do najvećih visina do kojih je mogao da dopre onaj koji ne pripada vladajućoj porodici - do položaja velikog vezira. Mehmed-paša Sokolović je bio u prilici da postavlja (ili utiče na postavljanje) članova svoje porodice na visoke položaje, kao što su upravnici sandžaka – sandžakbegovi, i upravnici beglerbegluka - beglerbegovi. Sve ove osobe su bile štitenici Mehmed-paše Sokolovića, i na jedan ili drugi način su podržavali autoritet velikog vezira.

¹ Do sada su o njemu napisane samo dve monografije, obe činjenično prilično bogate ali metodološki prevaziđene: Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић* (Beograd: Zavod za udžbenike, 1971) i Ahmet Refik Altınay, *Sokollu* (Istanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001). Nedavna historiografija je osvetlila određene aspekte njegovog pokroviteljstva u domenu arhitekture (Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan*, Princeton: Princeton University Press, 2005: 331-368), ilustrovanih rukopisa (Emine Fetvacı, „The Production of the *Şehnâme-i Selîm Hân*”, *Muqarnas* 26 (2009): 236-315) i pomorskih istraživanja u strateške svrhe (Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford: Oxford University Press, 2010)).

U drugoj polovini 16. veka, dvor velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića je postao važan centar moći van sultanskog dvora. Delom zbog svojih zasluga, delom zbog nezainteresovanosti Selima II (1566-1574) za državne poslove, ovaj veliki vezir je uspeo da sebi obezbedi značajan stepen nezavisnosti u vođenju državne politike. Ugledni hroničar iz 16. veka, Mustafa Ali, piše da je Sokolović dominirao vladom deleći različite položaje svojim srođnicima i štićenicima. (Fleischer 1986: 56) Mehmed-paša Sokolović je, zapravo, koristeći svoj visok položaj sprovodio neku vrstu svoje vlastite devširme, što znači da je dovodio srođnike iz Bosne, nadgledao njihovo obrazovanje na sultanskom dvoru i, nakon obuke za državnu službu, postavljao ih na visoke državne pozicije. Najprominentniji članovi porodice Sokolović zauzimali su položaje sandžakbegova i beglerbegova - najvažnije položaje vojno-administrativne službe. Ovi položaji su srođnicima Mehmed-paše Sokolovića obezbedili visoke prihode, čime im se, zauzvrat, pružila prilika da imaju velike saraje i, shodno tome, veliki uticaj i političku moć.² Uz subvencije koje su nekad prevazilazile hiljadu akči godišnje, beglerbegovi su bili među najbogatijim ljudima Carstva (Kunt 1983: 27), a samim tim i najmoćnijim.

Međutim, značaj Mehmed-paše Sokolovića za osmansku istoriju u celini, a naročito za osmansku političku scenu 60-ih i 70-ih godina 16. veka, ne može se objasniti samo činjenicom da je on oformio jednu široku porodičnu mrežu čiji su članovi bili raspoređeni širom Carstva, da je oženio osmansku princezu, ili da je upravljao državom usled nezainteresovanosti Selima II za državne poslove. Svi ovi činiooci se moraju uzeti u obzir zajedno sa političkom ulogom Mehmed-paše Sokolovića i njegove porodice, pokroviteljstvom u arhitekturi i umetnosti te pomorskim ekspedicijama koje reflektuju posebnu političku viziju o ulozi Osmanskog carstva u svetu i mesto Sokolovića u tom carstvu. Ova politička vizija je bila panislamska i globalna, i širila se daleko van granica Carstva. Nije slučajnost da su najveći projekti Mehmed-paše Sokolovića i njegove porodice bili izgradnja kanala i mostova, džamija i humanitarnih objekata. U ovom radu će se posebno obratiti pažnja na građevinsko pokroviteljstvo članova porodice Sokolović, i to samo na važnije poduhvate ove vrste.

Ako pogledamo geografsko područje pokriveno građevinama koje su podigli članovi porodice Sokolović, videćemo da se radi o jednom širokom potezu koji dijagonalno obeležava Osmansko carstvo, od Budima do svetih gradova islama, Meke i Medine. Najveća i najlepša dela su, uglavnom, u Istanbulu i izgrađena su naredbom

² O vrstama dvorova, njihovom uticaju i političkoj moći, videti: Metin Kunt, „Royal and Other Households”, u: *The Ottoman World*, pr. Christine Woodhead (New York: Routledge, 2012), 103-115.

i novcem najvećeg Sokolovića - Mehmed-paše. Međutim, građevine Sokolovića na teritorijama Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske su indikativne kada se radi o njihovom poreklu, mestima njihovog nameštenja, njihovoj politici i viziji Osmanskog carstva u Evropi i svetu. Koja je bila svrha graditeljskih projekata osmanskih uglednika?

Uobičajena praksa osmanskih uglednika, pa i imućnijih trgovaca, bila je da, u skladu sa svojim položajem i mogućnostima, grade objekte različite veličine i namene: od molitvenih do trgovačkih. Podizanje objekata različitih namena je prožimalo osmansko društvo, od sultana na vrhu pa čak do predstavnika trgovačkog sloja, i pratilo je obrazac kojeg je uobličio sam osmanski sultan. Ovaj obrazac je strogo utvrđen za vreme vladavine Sulejmana Zakonodavca, koji je sebe smatrao velikim graditeljem - drugim Solomonom. (Necipoglu 1992: 195) Dakle, ko god da je bio graditelj, on (ili ona) je bio prinuđen da sledi utvrđeni obrazac koji je odražavao njegov društveni status i poziciju u osmanskoj hijerarhiji. Sa rastućim značajem religijske ortodoksije i religijske svesti u Osmanskom carstvu u drugoj polovini 16. veka, podizanje džamija i drugih sakralnih objekata je postalo znak raspoznavanja vladajuće elite više nego ikada ranije. Veliki veziri ovog perioda su obeležili čak i najudaljenije provincije Carstva džamijama i mesdžidima. Ove akcije su preduzimale kao rezultat svoje pobožnosti i radi kreiranja imidža moćnih i pravednih državnika. Važnost politike građevinskog pokroviteljstva koju su vodile dinastija i elite odražava se u činjenici da je sultanski dvor imao zasebnu kancelariju za arhitekte. Oni bi često pratili vladara prilikom vojnih pohoda, sa zadatkom da grade mostove za vojsku, opravljaju oštećene utvrde i ovekovečuju osmanske pobede pretvaranjem crkava u džamije, ili podizanjem novih džamija u sultanovo ime u novoosvojenim područjima. Najangažovaniji predstavnik ove kancelarije je Mimar Sinan, koji je, kao i veliki vezir Sokolović, služio pod tri sultana - Sulejmanom Zakonodavcem, Selimom II i Muratom III, od 1539. do 1588.

Bogatstvo velikih vezira sultana Sulejmana i njihovih supruga, sultanskih princeza, omogućilo im je da naruče izgradnju monumentalnih džamija. Naročito poznati kao ktitori bili su parovi Rustem-paša i kći Sulejmana, Mihrimah, te Mehmed-paša i kći Selima II, Ismihan. Njihova građevinska zaostavština se vidi iz njihovih vakufnama (lista nekretnina). Prema određenim istoričarima u ovom polju, Mehmed-paša Sokolović je bio najprefinjeniji građevinski ktitor svog vremena. (Necipoglu 2005: 331-368) Većina Mehmed-pašinih zadužbina je nastala dok je on bio na vrhuncu moći, tj. tokom vladavine Selima II.

Mehmed-paša Sokolović je za sobom ostavio objekte od Sigetvara u Mađarskoj do svetih gradova islama u regiji Hidžaza (danas u Saudijskoj Arabiji). Njegova vakufnama nam govori da je izgradio četiri palate, sedam džamija, sedam mesdžida, dve medrese, jednu školu Kurana, osam mekteba, pet karavansaraja, tri tekije, tri konačišta, bolnicu u Meki, brojne česme i fontane, popločani put u Luleburgazu i najmanje pet mostova. (Necipoglu 2005: 331-368) Veliki deo je raspoređen na Balkanu, i to na teritorijama današnje Srbije i Bosne i Hercegovine. Kao i pri izradi ilustrovanih rukopisa, Mehmed-paša je i u građevinarstvu angažovao najuglednijeg - Mimara Sinana, koji je realizovao većinu Sokolovićevih poduhvata. Za ovakve poduhvate je Mehmed-paša morao biti jako bogat, kao što je i bio slučaj sa velikim vezirima Sulejmana Zakonodavca. Prema nepouzdanim izvorima, bogatstvo Mehmed-paše je procenjeno na 18.000.000 dukata. (Andrejević 1970: 439) U više navrata Stefan Gerlach pominje kako je bogatstvo osmanskih velikih vezira prevazilazilo bogatstvo bilo kog evropskog kralja, a velika je verovatnoća da se Gerlach u ovo uverio kroz primer Mehmed-paše Sokolovića budući da je u Istanbulu boravio upravo u vreme službe ovog velikog vezira. Pored naknada za svoju službu i prihoda ubiranih sa svojih imanja rasutih po čitavom carstvu, veliki veziri su primali ogromne poklone u novcu od stranih država, naročito kada su u toku bili određeni pregovori, a neki su bili poznati i po primanju mita, kao što je, na primer, Rustem-paša Opuković. Sa današnje tačke je logički teško uvideti razliku između poklona i mita, ali je formalna razlika dakako postojala, jer pomenuti pokloni nisu smatrani nečim nelegalnim i prolazili su kroz registre. Ibrahim Pečevija je ostavio popis Rustem-pašine imovine nakon smrti ovog velikog vezira, i taj nam popis može poslužiti kao ilustracija imovnog stanja osmanskih velikih vezira u doba Sulejmana Zakonodavca: 8.000 kaligrafski pisanih mushafa, 130 draguljima ukrašenih ukoričenih mushafa, 5.000 raznih knjiga, 170 muških robova, 1.160 grla kamila, 80.000 tulbenta, 5.000 u gotovom novcu, 1.100 zlatnih kapa - uskufa, 5.000 svilom izvezenih ogrtača, 290 ćebadi, 2.000 komada oklopa i štitova, 476 srebrnih sedala, 500 zlatom ukrašenih sedala, 130 parova srebrnih uzengija, 860 zlatom intarziranih korica mačeva, 1.500 zlatom intarziranih kaciga, 100 zlatnih topuza, 30 vrednih dragulja, 476 ručnih pokrivača, približno 1.000 tovara novca od sirovog i livenog zlata, 1.000 čifluka u Anadoliji i Rumeliji; sve u ukupnoj vrednosti od 11.300.000 dukata. (Pečevija 2000: 36)

Mesta na kojima su nikle Mehmed-pašine građevine u Istanbulu otkrivaju mnogo u pogledu položaja i statusa ovog velikog vezira među osmanskom elitom. Njegova prva džamija je sagrađena u blizini palate Kadirga, koja je sa svog položaja gledala

na luku Kadırgalımanı i jedna je od najprefinjenijih Sinanovih džamija.³ Druga palata Mehmed-paše i njegove supruge Ismihan se nalazila na prostoru vizantijskog hipodroma, tj. osmanskog Atmeydana, koji je postao izrazito važan javni prostor u periodu vladavine sultana Sulejmana.⁴ Ovo je bila druga vezirska palata sagrađena na hipodromu - prva je svojevremeno pripadala Sulejmanovom „miljeniku”, velikom veziru Ibrahim-paši. Medresu sa grobnicama za svoje sinove je Mehmed-paša izgradio u neposrednoj blizini nekropole Ajuba Alija el-Ansarija, jednog od ashaba proroka Muhameda, čiji je grob pod zidinama Istanbula navodno otkriven u toku opsade vizantijske prestonice 1453. godine.⁵ Grobna mesta na ovoj lokaciji svakako da jasno govore o reputaciji i statusu bračnog para Sokolović. I sam Mehmed-paša je sahranjen na istom mestu, u turbetu u okviru svog kompleksa, pored groba Ebu's-Suud-efendije (umro 1574.), proslavljenog šejhul-islama, kome je sam paša bio prijatelj i savremenik.

Džamije Mehmed-paše Sokolovića su takođe vredne pažnje. Prvu džamiju je sagradio pored svog dvora na Kadırgı. Ova džamija je, u smislu dimenzija, sagrađena u stilu koji je negde između sultanskog i vezirskog, ukazujući tako na Mehmed-pašinu povezanost sa carskim dvorom kroz suprugu. Svoju drugu džamiju je Mehmed-paša sagradio na Azap-kapiji. Ona je smeštena na samoj obali Zlatnog roga, van zidina Galate i gleda na Rustem-pašinu džamiju. Džamija je bila lako uočljiva sa strane grada, kao produžetak Kasim-pašinog arsenala. Mehmed-paša ju je sagradio pred kraj svog života da bi, po nekima, podsećala narod Istanbula na njegove zasluge prilikom obnavljanja osmanske flote 1572. i 1574. godine, nakon bitke kod Lepanta. (Necipoglu 2005: 362)

Mehmed-paša Sokolović je svoje veze sa Bosnom učvršćivao ne samo preko članova svoje porodice već i kroz gradnju džamija, mesdžida, mostova, karavansaraja. Međutim, bilo kakve spekulacije o njegovoj navodnoj privrženosti svom poreklu i svojoj prvobitnoj religiji nesuvisle su i ne smeju biti predmetom jednog istorijskog rada, utemeljenog na naučnim principima. U prilog demitologizaciji ove privrženosti, potrebno je obrazložiti neke od Mehmed-pašinih postupaka koji su

³ Detalje o Kadırga palati pogledati u: Tülay Artan, „The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction”, *Muqarnas* 10 (1993), 201-211.

⁴ O Atmeydanu, njegovoj važnosti i ceremonijama održanim na njemu, pogledati: Derin Terzioğlu, „The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation”, *Muqarnas* 12 (1995), 84-100; Nutku Özdemir, „Festivities at Atmeydanı”, u: *Hippodrom/Atmeydanı - A Stage for Istanbul's History* [dvojezično izdanje], ur. B. Pitarakis (Istanbul: Pera Müzesi Yayınları, 2010), 71-94.

⁵ O nekropoli Ajuba Alija el-Ansarija i njenom značaju, pogledati: Kaya Şahin, „Constantinople and the End Time: The Ottoman Conquest as a Portent of the Last Hour”, *Journal of Early Modern History*, 14 (2010), 317-354.

poslužili kao osnova ovakvim i sličnim neutemeljenim stavovima. Uzmimo slučaj Pečke patrijaršije. U vreme obnavljanja Pečke patrijaršije, Mehmed-paša Sokolović je bio treći vezir. Pre obnavljanja Patrijaršije, on je komandovao napadima na Temišvar 1551. i 1552. godine i učestvovao u utvrđivanju osmanske vlasti severno od Dunava i Save. U ovim oblastima se nalazilo mnogobrojno srpsko stanovništvo, koje je tu migriralo u prethodnom veku i u prethodnim decenijama, nakon direktnog uključivanja Budima u osmanske domene. Irelevantno je da li je Mehmed-paša Sokolović ili neka druga struktura osmanske vlasti prepoznala momenat kada treba obnoviti Pečku patrijaršiju. U svakom slučaju, taj momenat je izabran na najbolji mogući način, zajedno sa nosiocem vojnih kampanja severno od Save i Dunava, koji je govorio jezikom doseljenika raspoređenih po habzburškim utvrđenjima. Mehmed-paša se tom stanovništvu obraćao pismima pisanim ćirilicom, u nameri da ih privuče u osmanske redove.⁶ Trebalo je još samo obnoviti crkvu kao stožer tog naroda i potpuno ga pridobiti za osmansku stvar. Pisani dokazi o učešću Mehmed-paše u obnovi srpske crkve do sada nisu pronađeni, tako da nije poznata osnova na kojoj se zasnivaju romantičarske tvrdnje o njemu kao obnovitelju srpske crkve. Imenovanje Mehmed-pašinog rođaka ili brata, Makarija, za patrijarha obnovljene srpske crkve je neosnovano pripisati brizi velikog vezira za ovu instituciju. Pre bi se moglo tvrditi da je Mehmed-paša služio kao medijator između osmanske centralne administracije i srpske crkve kao jedinog preostalog oblika državnosti srpskog življa, koje je predstavljalo značajan konstituent Osmanskog carstva.

Osmanska vlast je za vreme vladavine Selima II odlučila da konfiskuje sva crkvena i manastirska imanja te da ih nakon toga proda. Pri tome je istim tim crkvama i manastirima ostavila pravo prvenstva pri otkupu. Zbog velikog finansijskog pritiska, mnoge crkve su napuštene i dovedene u ruinirano stanje.⁷ Ako se već izvode pretpostavke bez pisanih dokaza, interesantno je zašto domaća historiografija u ovom potezu osmanske administracije ne vidi umešanost Mehmed-paše Sokolovića. Za takvu jednu pretpostavku ima čak i više osnova. Mehmed-paša je tokom vladavine Selima II bio stožer Osmanskog carstva, virtualni sultan (osm. *padişah-ı manevi*), kako ga je odredio hroničar Mustafa Ali. (Fleischer 1986: 53) Pri tom je notorna i sultanova neposvećenost državnim poslovima. Za vreme vladavine Selima II javila

⁶ O ratovanju Mehmeda Sokolovića u Banatu i opsadi Temišvara, pogledati: Бранислав Ђурђевић, „Прва година ратовања Мехмеда Соколовића у Банату и прва опсада Темешвара“, *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu* 7. (1934), 64-69.

⁷ O konfiskaciji i prodaji manastira i crkava u drugoj polovini XVI veka, pogledati: Александар Фотић, „Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)“, *Balkanica* XXVII (1996), 45-77.

se potreba da se konsoliduju finansijske prilike u Carstvu, jer je doba ekonomskog prosperiteta počelo postepeno da bleđi uprkos osvojenju novih teritorija. U pozadini ove strategije se nije nalazila verska tolerancija ili netolerancija u modernom smislu ovih termina. Svrha ove strategije je bila praktične, finansijske prirode i postoji mogućnost da je Mehmed-paša bio njen, ili jedan od njenih, protagonista. Poznato je da je ovaj veliki vezir 1571. godine crkvu sv. Anastasije Farmakolitrije u Istanbulu, jedinog čuvara pravoslavlja u vreme arijanske prevlasti, preobratio u džamiju. Mimar Sinan je ovom pravoslavnom svetilištu, koje je u Sokolovićevo vreme bilo u ruševinama, dao novi sjaj. (Samardžić 1971: 520) Putopisac i plemić iz Vičence, Mark-Antonio Pigafeta, 1568. godine, prilikom povratka iz Istanbula u Beč, po drugi put se zadržao u Beogradu i tu zabeležio sledeće: „Zbog toga što hoće da podigne bezistan, karavansaraj i druge građevine, Mehmed-paša je, u ovome gradu, naredio da se poruše tri crkve raških hrišćana i jevrejske sinagoge. On te bogomolje nije razrušio toliko radi svoje gradnje koliko da se u njima ne bi vršili obredi. To su mi pričale, plaćući, neke sirote žene, koje su mi se požalile i na neke druge turske zulume.” (Samardžić 1971: 233-234; Andrejević 1970: 432-433)

Jedno od građevinskih obeležja porodice Sokolović bili su mostovi. Svaki član porodice Sokolović koji je zauzimao neki administrativni položaj izgradio je barem jedan most, uključujući i jednu ženu. Čuveni most na reci Drini je projektovao Mimar Sinan. Blizina mosta Sokolovićevo rodnom mestu navodi istoričare da spekulišu o snažnom sentimentu velikog vezira prema rodnom kraju. Međutim, ako se posmatra sa strateške tačke gledišta, ovaj most je u tom razdoblju bio upravo od strateškog značaja: predstavljao je sponu između provincije i centra. Bosanski sandžak je bio prema zapadu najisturenija pogranična provincija. Slaba povezanost ovog sandžaka sa centrom i susednim sandžacima i pašalucima predstavljala je prepreku u kontroli i odbrani ove važne osmanske provincije. Pored ovog mosta, Mehmed-paša je izgradio još najmanje četiri mosta: Vezirov most, most na reci Trebišnjici, pogrešno nazvan Arslanagića most, most na Žepi, i jedan most u Sarajevu nazvan Kozja ćuprija. (Čelić/Mujezinović 1998: 178) Vezirov most je spajao puteve između Bosanskog i Skadarskog sandžaka te omogućavao da se lakše suzbijaju arbanaške pobune i obuzdavaju nemirna crnogorska plemena. Sokolović se nikad nije vratio u svoju rodnu Bosnu u kojoj je pokrenuo ove građevinske projekte, ali je zato u Bosanski sandžak na upravu postavljao najsposobnije iz svog roda.

U slučaju najvećeg ktitora ove porodice, vidimo da su njegovi najmonumentalniji spomenici bili, a neki još uvek jesu, u carskoj prestonici. Ovim monumentalnim spomenicima se može dodati i most na Drini, koji je zbog svog izuzetnog značaja

morao biti takav. Ostali članovi porodice Sokolović su gradili uglavnom na mestima gde su bili postavljeni na upravničke položaje, a ti položaji su uglavnom bili u Bosni. Kada bi u Bosni izučili zanat upravljanja sandžakom, bivali bi slati na još odgovornije položaje, kao npr. položaj budimskog beglerbega. Ova utabana putanja se može pratiti kroz primer karijera dvojice nećaka velikog vezira, Mustafa-paše i Ferhad-paše.

Mustafa-paša je ostavio materijalne tragove širom Bosne i Mađarske. Godine 1558., on je od sultana dobio mulknamu, kojom mu je dodeljeno parče zemlje pod nazivom Rudo u Bosni. Tu je počeo da gradi grad Rudo, dižući redom: džamiju, mekteb, veliki han, most na Limu, kupatila, vodenicu i mnogobrojne dućane. (Gazić 1985: 105-110) Pored mosta na Limu, Mustafa-paša je napravio i jedan most u Goraždu. (Čelić/Mujezinović 1998: 25) Dok je bio budimski beglerbeg, Mustafa-paša je potrošio čitavo bogatstvo na džamije, mesdžide, karavansaraje, hamame i dr. u Budimu, Pešti, Stolnom Beogradu, Ostrogonu, Novigradu, Sečenjiju, Hatvanu, Segedu, Šimontornji, Kopanjiju, Osijeku, Fileku, Sremu, Vacu, Feldvaru, Tolni, Sigetvaru, Mohaču, Vukovaru i Tovarniku.⁸ Mustafa-paša je kao budimski beglerbeg raspolagao većim bogatstvom i uticajem, pa je stoga bio posvećeniji graditeljskim aktivnostima.

Ferhad-paša je zaslužan za razvoj Banjaluke u važan administrativni centar Bosne, dok je tamo bio sandžakbeg i beglerbeg. Izgradio je čuvenu džamiju Ferhadiju, utvrđenje, most i mnoge druge javne objekte u ovom gradu (Bejtić 1953: 91-119; Čelić/Mujezinović 1998: 163-164), koji je postao sedište Bosanskog pašaluka zbog važnog strateškog položaja, tj. zbog blizine Austriji i „ostacima ostataka” nekadašnje Kraljevine Hrvatske. Sinan Boljanić, zet Mehmed-pašin, napravio je dva mosta: jedan u Priboju preko Lima i drugi preko Janjine. (Čelić/Mujezinović 1998: 25) Čak je i jedan ženski član porodice Sokolović ostao upamćen po svom mostu u Banjaluci - Šemsa, sestra Mehmed-paše Sokolovića. (Čelić/Mujezinović 1998: 165-166)

Mehmed-paša Sokolović je, nesumnjivo, bio posvećen osmanskoj ideji, bez favorizovanja bilo koje verske i etničke skupine unutar granica Carstva, pri tom poštujući i ispovedajući islam kao posvećeni vernik. Ogranak porodice Sokolović koji je primio islam je imao viziju koju su delili svi njeni članovi. Očigledni su napori

⁸ Gyula Káldy-Nagy, „Budim Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)”, *Bulletin* 54. (1990), 661-663; Gyözö Gyeró, „Balkan Influences on the Mosque Architecture in Hungary” u *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*, Papers of the conference held at the Hungarian National Museum, ur. Ibolya Gerelyes, Gyöngyi Kovács (Budimpešta, Mađarski nacionalni muzej, 2003), 184; Adrienn Papp, „Archeological Research at the Rudas and Rác baths” u *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon; Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, ur. Elek Benko, Gyöngyi Kovács (Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, 2010), 207-220.

Mehmed-paše Sokolovića da stvori jednu imperiju s neposrednom ili mekom moći nad celom svetskom muslimanskom populacijom i nad trgovačkim putevima, poštujući pri tom religijske denominacije Osmanskog carstva. Ova meka moć je trebalo da bude uspostavljena kroz dobro organizovanu komunikacionu mrežu sa različitim zajednicama, kako unutar tako i izvan Carstva. Sokolovićeva vizija se pri tome nije ograničila samo na versko-političke akcije već je uključivala i jedan drugi idiom: kanali i mostovi su bili prioritetni projekti Mehmed-paše Sokolovića i članova njegove porodice.⁹

Za kraj je značajno ostaviti reči *velikog osmanskog državnika*, velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, o svom položaju i službi, koje je, navodno, izdiktirao u pero svom sekretaru Feridun-begu u pero. One su ilustrativne u pogledu slike koju je veliki vezir želeo da o sebi ostavi posle sebe: „Prvo, u svemu se mora postupati tako da se udovolji želji Svevišnjega; drugo, svi poslovi velikog vezira moraju potpuno odgovarati propisima Šerijata; treće, on mora delovati u smislu pokornosti i odanosti njegovom veličanstvu božijem halifi (sultanu); i četvrto, on je dužan voditi računa o narodnim običajima. Ako se veliki vezir ogreši makar o jedan od ova četiri svoja oslonca, izgledaće bedno i otrcano kao lešina koju je duša napustila.” (Samardžić 1971: 517-518)

⁹ Panislamska vizija Mehmed-paše Sokolovića se ogleda u sledećem: Zbog učestalih žalbi muslimanskih hodočasnika iz Samarkanda, Buhare i Havarezma na Safavide u Iranu i Ivana IV u Rusiji, koji su ometali njihov put u svete gradove Meku i Medinu, Mehmed-paša je odlučio da pokrene projekat prokopavanja kanala između Dona i Volge 1569. godine. (Pečevića 2000: 383-384; Casale 2010: 135-137) Uvidevši da bi se hodočašće i cirkulacija robe i vojske još lakše obavljali kada bi postojao pomorski put od Istanbula do svetih gradova islama, Sokolović je razvio i projekat prokopavanja još jednog kanala u Suecu. (Casale 2010: 135-137) Usled tehničkih problema i borbe među klanovima, nijedan od ova dva velika projekta nije realizovan.

LITERATURA

1. Андрејевић, Андреј (1970), “Удео Мехмед-паше Соколовића у подизању Београда”, *Zbornik Filozofskog fakulteta* 11, no. 1, 431-442.
2. Alajbegović Pečevija, Ibrahim, *Historija 1520-1576*, Fehim Nametak, ur. (2000), El-Kalem, Sarajevo
3. Altınay, Ahmet Refik (2001), *Sokollu*, Tarih Vakfı Yayınları, Istanbul
4. Artan, Tülay (1993), “The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction”, *Muqarnas* 10, 201-211.
5. Bejtić, Alija (1953), “Banja Luka pod turskom vladavinom: arhitektura i teritorijalni razvitak grada u XVI i XVII vijeku”, *Naše starine* 1, 91-119.
6. Kafadar, Cemal (1993), “The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the post-Süleymanic Era”, u: Halil İnalçık i Cemal Kafadar, ur., *Süleymân the Second and His Time*, ISIS Press, Istanbul
7. Casale, Giancarlo (1998), *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, Oxford
8. Čelić, Džemal, Mujezinović, Mehmed (1998), *Stari mostovi u BiH*, Sarajevo Publishing, Sarajevo
9. Ђурђевић, Бранислав (1934), “Прва година ратовања Мехмеда Соколовића у Банату и прва опсада Темишвара”, *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu* 7, 64-69.
10. Fetvacı, Emine (2009), “The Production of the *Şehnâme-i Selîm Hân*”, *Muqarnas* 26, 236-315.
11. Fleischer, H. Cornell (1986), *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton
12. Фотић, Александар (1996), „Конфискација и продаја манастира (црква) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)”, *Balkanica XXVII*
13. Gazić, Lejla, ur. (1985), *Vakufname iz Bosne i Hercegovine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo
14. Gyeró, Győző (2003), “Balkan Influences on the Mosque Architecture in Hungary”, u: Ibolya Gerelyes, Gyöngyi Kovács, ur.: *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*, Papers of the conference held at the Hungarian National Museum, Hungarian National Museum, Budapest, 181-184.
15. Inaldžik, Halil (2003), *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300-1600*, Utopija, Beograd

16. Káldy-Nagy, Gyula (1990), "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Bulletin* 54, 649-663.
17. Kunt, I. Metin (1983), *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, Columbia University Press, New York
18. Kunt, I. Metin (2012), "Royal and Other Households", u: Christine Woodhead, ur., *The Ottoman World*, Routledge, New York, 103-115.
19. Necipoğlu, Gülru (1990), "A Kânûn for the State, A Canon for the Arts: Conceptualizing a Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture", u: Gilles Veinstein, ur., *Soliman le magnifique et son temps*, Actes du Colloque de Paris. 7-10 mars, Galeries Nationales du Grand Palais, Paris, 1992, 195-216.
20. Necipoğlu, Gülru (2005), *The Age of Sinan*, Princeton University Press, Princeton
21. Özdemir, Nutku (2010), "Festivities at Atmeydanı", u: B. Pitarakis, ur., *Hippodrom/Atmeydanı – A Stage for Istanbul's History* (dvojezično izdanje), Pera Muzesi Yayınları, Istanbul, 71-94.
22. Papp, Adrienn (2010), "Archeological research at the Rudas and Rác baths", u: Elek Benko, Gyöngyi Kovács, ur., *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon; Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, Budapest, 207-220.
23. Самарџић, Радован (1971), *Мехмед Соколовић*, Zavod za udžbenike, Beograd
24. Şahin, Kaya (2010), "Constantinople and the End Time: The Ottoman Conquest as a Portent of the Last Hour", *Journal of Early Modern History* 14, 317-354.
25. Terzioğlu, Derin (1995), "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", *Muqarnas* 12, 84-100.

FOUNDATIONS OF THE SOKOLOVIC FAMILY MEMBERS IN THE OTTOMAN EMPIRE - MEHMED PASHA'S ATTITUDE TOWARDS THEIR ORIGIN AND ORIGINAL RELIGION

Summary

The article deals with the significance of Sokollu Mehmed Pasha and his family members observed through the vision they shared and implemented by means of their building endeavors. The aim of this paper is to present this vision deprived of all romantic narratives which are still existent in the works of the Ottoman historiography written in Serbian and Bosnian languages and to portray Sokollu Mehmed Pasha primarily as an Ottoman statesman who was the bearer of this ambitious vision. Statements that Sokollu Mehmed Pasha restored the Patriarchate of Peć or that he commissioned the bridge over Drina river due to his alleged attachment to the region or people of his origin have no foundation in historical facts. On the other hand, it is manifest that both close and distant members of the Sokollu family marked the territories of Bosnia and Serbia, and even those of Croatia and Hungary, by constructing public buildings of various types which is well documented in historiographies of the respective countries. The vision of Mehmed Pasha was a multi-confessional world empire under the umbrella of Islam, an empire interconnected by channels and bridges utilized by pilgrims, merchants, missions, expeditions, and armies, and in the service of establishing the Ottoman soft power in the entire world of Islam. The most significant projects of Sokollu Mehmed Pasha were not conducted in the Balkans. Those were the Volga-Don and Suez channels and the expedition to the Far East and these projects could be interrupted only due to political and geopolitical circumstances.

Adresa autora

Authors' address

Uroš Dakić, Filološki fakultet u Beogradu

urosdakic12@gmail.com